

УДК 316.1

ВАЛЕНТИНА ПОДШИВАЛКІНА,

доктор соціологічних наук, професор, завідувач кафедри соціальної та прикладної психології Одеського національного університету імені І.І.Мечникова

МАРИНА БІРЮКОВА,

кандидат соціологічних наук, доцент Національного технічного університету "Харківський політехнічний університет"

У пошуках метазасад сучасної соціології, або Стосовно праксіологічного потенціалу української соціології

Анотація

У статті праксіологію розглянуто як сучасне філософське підґрунтя соціології. Обґрунтовується ідея, що імперативом праксіології є діяльність як універсальний спосіб модернізації соціальних систем і як спосіб пізнання. Показано праксіологічний потенціал вітчизняних соціологічних концепцій і теорій. У підсумку автори доходять висновку, що основний імператив праксіології полягає в усвідомленні практики як базисного компонента теоретизування, в якому діяльність стає одночасно об'єктом і способом пізнання.

Ключові слова: *практиксіологія, теорія, філософські засади, практика*

Стрімкий розвиток сучасного суспільства і пошук стратегій його модернізації підштовхують соціологію до обговорення та розв'язання проблеми формування і концептуалізації більш чутливих і відповідних "духові часу" методів пізнання соціальної реальності. Хоч би як ми називали сучасне суспільство, — інформаційним, постіндустріальним, постмодерним, гло-

бальним, суспільством знань, — практично всі, хто його досліджує, погоджуються з тим, що особливе місце і незрідка вирішальна роль у ньому належать соціальним суб'єктам, які здійснюють відкриття, беруть участь у суспільних рухах, обирають, купують, вивчають, тобто діють.

Сучасний стан української соціології характеризується, з одного боку, розширенням професійної соціологічної спільноти завдяки 20-річній підготовці соціологів в університетах країни, а з іншого — фаховою диференціацією видів соціологічної діяльності на аналітичну, прикладну, методичну, організаційну, пов'язану із проектуванням, консультуванням, навчанням, управлінням тощо. Можна говорити про інституціоналізацію як соціологічного знання, так і соціологічної практики і соціологічних послуг, а також про розмежування наукових і практичних методів і процедур і зростання практичного компонента у фундаментальних дослідженнях.

Актуалізуються і в теоретичному, і в практичному плані численні форми оцінювання громадської думки із соціальних проблем (рейтинги політичних лідерів і партій, популярність політичних акцій і рішень, настрої потенційного електорату перед виборами тощо), визначення нових груп і верств населення (підприємців, бізнесменів, комерсантів, біржовиків, банкірів та ін.), багатоманітних видів самоорганізаційних процесів, різних форм участі громадськості в регулюванні кризових ситуацій і соціальних конфліктів тощо.

Соціологія, на думку О.Суської, “впритул наблизилася до визнання потреб самого суспільства, його окремих соціальних груп і спільнот, діяльність яких відбувається у певних царинах соціального буття. Професійному багажу соціологів аж ніяк не бракує інформації, радше бракує системи” [Сусская, 2011: с. 47]. Крім відсутності системності в пізнанні сучасності пострадянська соціологія сповнена також іншими проблемами, серед яких В.Вахштайн указує на такі, як проблематизація аксіом; емансипація теорії; скасування ембарго на теоретичний імпорт; посилення поколінської риторики; проблематизація наукової спільноти [Вахштайн, 2011: с. 75]. Безумовно, із цим списком можна сперечатися і доповнювати його, проте чітко простежується проблема специфіки соціологічного способу пізнання, деяка невідповідність опитувальних соціологічних методів предмета; загострюється тенденція появи практично нескінченної множини нових галузевих соціологій та утвердження поліпарадигмальності. Актуальність проблеми пізнавальних можливостей соціології загострюється перманентними трансформаціями соціальної реальності.

Відставання пізнавальних можливостей соціології порівняно із пришвидшенням трансформації суспільства спонукає соціологів усього світу дискутувати з приводу засад самого соціологічного теоретизування [Степин, 2000].

Так, на відкритті III Всеросійського Соціологічного конгресу Мішель Вевьорка порушив перед науковою спільнотою питання щодо призначення соціології: “... яку користь приносить і якими проблемами переймається сучасна соціологія, ... що знаходить, що вона відкриває, чим соціолог може бути корисним суспільству” [Веверка, s.a.].

Продовжуючи цю дискусію, Майкл Буравой виступив на XVII Всесвітньому конгресі Міжнародної соціологічної асоціації із доповіддю під багатозначною назвою “Sociology on the Move” (“Соціологія в русі”). Він стверджував, що соціологія має вийти за межі академічного поля і звернутися до громадянського суспільства, до соціальних проблем, з якими стикаються люди в кожній країні й у всьому світі (див.: [Здравомыслова, Иванова, s.a.]).

Доповідь Маргарет Арчер на цьому конгресі мала виразну назву “Поточна криза: мовчання соціологів”; у ній увагу було звернено до змін у моделі сучасної особистості, що її авторка назвала “Homo inconstans of late-modernity”, тобто “Людина непостійна пізнього модерну”, і до відсутності дієвих методологій, методів і технологій вивчення такої особистості. Своєю чергою, Петер Штомпка закликав соціологів повернутися до трьох класичних питань, що мають стояти перед кожним дослідником: розуміти, передбачати, запобігати, тобто діяти (цит. за: [Здравомыслова, Иванова, s.a.]).

У сучасній соціології, на думку М.Вевьорки, існує дві традиції “добрих соціологів”:

- французька, відповідно до якої соціолог відіграє роль інтелектуала, котрий цікавиться громадським життям, бере участь у політиці, публікує статті, виступає на телебаченні та радіо тощо;
- американська, відповідно до якої соціолог — це фахівець, діяльність якого оцінюється тільки його колегами; він не виступає по телебаченню і на радіо, не бере участі в політиці, не залучений до активного громадського життя.

Останніми роками дедалі частіше лунають голоси, що наполягають на активнішому втручанні соціології з її напрацюваннями у практику існування і функціонування суспільства. Так, на думку М.Буравого, “соціолог має брати участь у громадському житті, має заявляти про свої інтереси в тому, щоб це життя було якимось чином змінене”. М.Вевьорка пропонує активніше просувати експертизу як форму залучення соціолога до розв’язання проблем суспільства.

Голова Соціологічної асоціації України В.Бакиров акцентує увагу на важливості соціологічної інформації, стверджуючи, що “в цивілізованих суспільствах соціологічна інформація — обов’язковий компонент соціального планування, прогнозування й управління” [Бакиров, s. a.].

Поряд із питаннями призначення сучасної соціології та кризовості її пізнавальних можливостей в українському науковому дискурсі точиться полеміка (передусім на шпальтах часопису “Соціологія: методологія, методи, маркетинг”) з приводу філософських засад сучасного соціологічного знання: онтології, гносеології, епістемології (В.Тарасенко, І.Майструк, Т.Теличко).

Проблематика сучасного соціологічного теоретизування, необхідність його формалізації й оптимізації, проблема створення нових галузевих напрямів соціології обговорювалися у статтях Н.Костенко, С.Макеєва, П.Кутуєва, І.Литвиненко і В.Погрібної.

Місце, потенціал і можливості сучасної соціології України, надійність її підходів і теоретизування висвітлено у публікаціях Є. Головаха, А. Горбачика, В. Вахштайна, Т. Любивої, Н. Паніної, А. Рибщуна, В. Середи, В. Степаненка, О. Суської, К. Урсуленко.

Особливе місце у вітчизняному соціологічному дискурсі належить питанням онтології реальності, концепти суспільства, ролі суб'єкта й об'єкта і перспективи суспільного розвитку (Л. Бевзенко, О. Суська, Н. Отрешко, В. Погосян), соціальних практик (Н. Коваліско).

Отже, актуальність проблеми філософських засад сучасної соціології зумовлена, на наш погляд, кількома чинниками.

По-перше, йдеться про динаміку та глибину змін, або, як заведено говорити, соціальних трансформацій, що заторкнули суть абсолютно всіх соціальних явищ і процесів. Відмітною рисою онтології сучасного світу є активне опанування нового етапу розвитку, в якому домінують багатоваріантність, високий рівень невизначеності, динамізм і неперервність перебігу процесів, розширення масштабів соціальної практики, а також жорсткі ресурсні обмеження у виборі можливих проєктів досягнення якісного майбутнього.

По-друге, дається взнаки криза сучасної соціологічної теорії, що сфокусована переважно на поясненні складних соціальних явищ і процесів із загальних гносеологічних позицій.

По-третє, слід наголосити принципovu зміну природи й потенціалу соціального суб'єкта, здатного раціонально мислити, приймати зважені рішення і робити усвідомлений вибір.

Загалом залишається актуальним питання: чи може соціологія, використовуючи класичні та некласичні методологічні підходи, надати необхідні для суспільства знання? І з іншого боку, якими є пізнавальні можливості соціологічного теоретизування, ґрунтованого на інакших, постмодерністських підходах?

Так, Є. Головаха, А. Горбачик, Т. Любива, Н. Паніна, В. Середи, К. Урсуленко вказують, що "соціологи давно розділилися на два опозиційні табори. Одні вклоняються дискурсу і наративу, сподіваючись у власній уяві й вільному польоті думки інших людей відшукати "чарівний ключик" до розуміння соціальної реальності. Інші сповнені квантофренії й палкого бажання перевірити алгеброю гармонію суспільного устрою. І в тих, і в інших цілком достатньо аргументів для обґрунтування неспроможності опонентів" [Головаха, Горбачик и др., 2008: с. 167].

Поряд із цим дедалі частіше лунають заклики, з одного боку, до глибшого проникнення соціологічних знань у практичну діяльність, а з іншого — до того, що поле теоретизування в соціології мають визначати реальні соціальні практики.

Але якщо завдання проникнення теорії у практику може виконувати якоюсь мірою прикладна соціологія, то питання стосовно ролі практики в розвитку теоретичного знання в соціології залишається відкритим, оскільки, на наш погляд, не визначено філософські засади для такої інверсії.

Насамперед зазначимо, що на сторінках часопису кілька останніх років активно обговорювалися проблеми онтології сучасної *соціальності*. Так,

Н.Отрешко, досліджуючи природу соціального, стверджує, що “місце образу суспільства як соціальної системи у працях теоретиків нового напрямку — конструктивізму — тепер посідає образ соціальної реальності” [Отрешко, 2009: с. 134]. Разом із тим Н.Коваліско, роз’яснюючи, що “онтологія — це послідовні і систематичні роздуми з приводу того, що являє собою соціальне, із чого саме (із яких елементів) складається світ людей”, фокусує свою увагу на підході Т.Шацькі, котрий “формулює онтологію місць (site-ontology), в якій кожне місце є нічим іншим, як практикою, а суспільство — мережею місць. Практики (релігійні, політичні, економічні, приготування їжі тощо) являють собою складні утворення, в яких розрізняють комплекс розумів, адекватних діям, колекцію правил і “телеоафективну структуру”, тобто нормативну, ієрархічно впорядковану систему цілей, проектів, завдань, емоційних станів” [Коваліско, 2010: с. 51].

Як відомо, для творців соціології реальність являла собою відсторонений об’єкт пізнання. Представники неklasичної соціології ХХ століття зробили акцент на феноменології суспільства, і реальністю для них починає виступати суб’єктивне знання про нього. Сьогодні, коли уважливилася роль самоорганізаційних процесів у суспільстві, спостерігається посилення інтересу до самопізнання, проектування, конструювання й організації реальності активним дійовим суб’єктом. “Якщо уважно проаналізувати всі характеристики онтологічного повороту в соціології, ми побачимо саме актуалізацію екзистенціальної парадигми, котру багато дослідників уже вважали надбанням застиглого філософського минулого” [Мельников, 2011: с. 161]. Поділяє ідею онтологічного повороту і Н.Отрешко, стверджуючи, що “у сучасних теоріях конструктивізму, зокрема в теорії практичної раціональності П.Бурдьє і теорії структурації Е.Гіденса, автори вдаються до спроби подолати дилему суб’єктивізму/об’єктивізму шляхом запровадження концепції соціальної практики як місця зустрічі суб’єкта дії із соціальними структурами в рамках повсякденності” [Отрешко, 2009: с. 128].

Крім того, в часопису дістала відображення полеміка про особливості *гносеологічних та епістемологічних засад* пізнання соціальної реальності.

Так, В.Тарасенко і І.Майструк наполягають на особливому статусі гносеології, потенціал якої не до кінця вичерпаний для соціології. “*По-перше*, якщо якійсь науці і потрібна “стара гносеологія”, то це соціологія. ...*По-друге*, нова ситуація у сфері епістемології, що виникла останніми роками, може не залишити соціології надій мати свою теорію пізнання, оскільки епістемологія виявляє “всотувальну тенденцію”, готуючись захопити у своє лоно і соціологію. ...*По-третьє*, очікувати надійної методологічної допомоги, керованих з цього приводу гносеологічних “вказівок” від сучасної української філософії, яка переживає перманентний процес трансформації свого основного питання, соціології не доводиться. ...*По-четверте*, гносеологічна природа соціології настільки складна і специфічна, що загальні епістемологічні принципи та закономірності реалізуються через систему її дослідницько-пізнавальних практик особливим чином. Це вимагає від неї пильної уваги до даних процесів і механізмів. ...*По-п’яте*, латентна природа соціального об’єкта вносить у процес його соціологічного пізнання такі збурення, складності і труднощі, впоратися з якими може тільки сама соціологія, спираю-

чись, звісно ж, на гносеологію і соціальну філософію. ...Врешті-решт, *пошосте*, утверджена в новітній соціології традиція конструювання і маркірування, коли якийсь об'єкт соціальної реальності або штучно створюється за робочим столом, або тільки позначається, порушує питання про гносеологічну природу і значення конструктів і маркерів (кодів, символів тощо)" [Тарасенко, Майструк, 2011: с. 163–167].

Проте з необхідністю пошуку нових засад пізнання соціальної реальності погоджується В.Тарасенко, стверджуючи, що "сьогодні, коли предмети соціальних наук дуже тісно переплетені між собою, соціологія у спробах побудови нових пояснювальних моделей розширює можливості свого бачення реальності через предмети і висновки цих наук, наприклад, за рахунок соціальної філософії, психології, епістемології, синергетики, антропології тощо" [Тарасенко, 2009: с. 8].

Спробу ефективної й адекватної пізнання складної соціальної реальності намагається здійснити епістемологія як спеціальна теорія пізнання, що фокусує свою увагу на феноменологічності соціальної реальності та особливій ролі суб'єкта пізнання. На думку Л.Бевзенко, "у рамках *класичної епістемології*, заданої уявленням про існування об'єктивної істини, порівняння різних позицій здійснюють крізь призму *критики*, спрямованої на з'ясування того, "хто має рацію, хто ближчий до істини"" [Бевзенко, 2011: с. 18].

Але практично поза дискусією залишається ще одна засада соціологічного теоретизування — *праксіологічна*.

Як відомо, засновником праксіології є знаний польський філософ Т.Котарбінський. Він писав: "Діяти і притому діяти обдумано — це означає змінювати дійсність більш-менш свідомим чином, це означає прагнути певної мети за даних умов за посередництва відповідних засобів, аби від наявних умов дійти до умов, що відповідають поставленій меті; це означає включати в дійсність чинники, в результаті яких відбувається перехід від системи, що має виразні початкові умови, до системи певних кінцевих умов" [Котарбінський, 1975: с. 31].

Слово "праксіологія" (від грецьк. *praxis* — дія, практика) означає "знання про дії", пізнання практики в її філософському контексті. Основний зміст праксіології полягає у відображенні реальності як множини конкретних явищ через їхні прояви у практиці й аспекти відображення реальності, використовувани для пізнання, розуміння суті й практичного застосування як засобів і ресурсів діяльності, так і далеких від практики наукових проблем.

Резонно виникає питання про новизну праксіологічного підходу в соціології, його стосунок до прикладної соціології. На наш погляд, прикладна соціологія відображає праксіологічні устремління у двох аспектах: застосуванні соціології до різноманітних соціальних сфер і їхніх соціальних практик та розширенні на цій основі сфер соціологічного теоретизування, але при цьому, на наш погляд, вона не звернена до аналізу та розвитку власної соціологічної практики (тобто особливої соціальної сфери соціологічних послуг) і її теоретичного обґрунтування.

Ми виходимо з того, що основна відмінність соціологічної практики від прикладної соціології полягає в цільових установках. Мета діяльності со-

ціолога, який практикує в будь-якій соціальній сфері, диктується цінностями і завданнями цієї сфери; безпосередньо практичний вплив на об'єкт (такий як особистість, сім'я або колектив) справляє не соціолог, а відповідний фахівець, і відповідальність за результати несе цей інший. Соціолог виявляється дистанційованим від реальної практики, і це веде до його відчуженості від свого професійного мислення.

Із появою самостійних соціологічних служб, власне соціологічної практики принципово змінюється соціальна позиція соціолога. Він сам формує мету і цінності своєї професійної діяльності, сам справляє необхідні впливи, сам відповідає за результати своєї роботи. Практичні дії соціолога дають йому змогу не лише пізнавати соціальну реальність, а й перетворювати її.

Не одне покоління соціологів зросло на класичному уявленні про принципово односторонній зв'язок теорії соціології і соціологічної практики через процес упровадження форм застосування соціологічних знань. Що стосується праксіологічного підходу, то, з одного боку, він передбачає стратегію, для якої теорія виступає підґрунтям перетворень соціальної реальності, а з іншого — праксіологія як спеціальна теорія організації розглядає саму діяльність (у тому числі розумову), способи її організації та проектування з точки зору їхніх практичних властивостей та ефективності. Ефективність діяльності означає її результативність, продуктивність, або плідність (тобто досягнення поставленої мети), “правильність” (точність, адекватність, тобто максимальну відповідність заданому зразку, нормі), “чистоту” (тобто слід максимально уникати непередбачених наслідків і непотрібних додаткових включень), “надійність” (прийоми діяльності тим надійніші, чим більшою є об'єктивна можливість досягнення цими прийомами наміченого результату) і, нарешті, послідовність. Фактично, основний критерій практичної “успішності” дії — її доцільність, здатність зберігати динамічну рівновагу і гармонійність...

Праксіологічний підхід уже закріпився в таких науках, як економіка (Л.Мізес), психологія (Ф.Василюк) та ін. Якщо практичний прояв результатів теоретичних розробок і пошуків у цих науках відносно зрозумілий, то для соціології, чиє призначення, згідно із класичною парадигмою, полягало в розумінні та поясненні природи соціальних фактів, виявленні соціальних закономірностей і в прогнозуванні, поки праксіологічний підхід не став предметом внутрішньодисциплінарної рефлексії. Однак, на наш погляд, у соціології набули розвитку ідеї, що їх можна назвати *протопраксіологічними*. Серед них особливе місце посідають:

- *експліцитна соціологія*, тобто та, що ясно себе усвідомлює і виявляє себе як особливу галузь науково-практичної діяльності [Погребная, 2010: с. 164];
- *активістсько-діяльнісний* (діяльнісно-активістський) підхід, що включає “проект культуральної соціології” Дж.Александера, “подвійний морфогенез” М.Арчер, “конструктивістський структуралізм” П.Бурдье, “теорії структуризації” Е.Гіденса, “модель активістської соціології” А.Турена, “теорії становлення суспільства” П.Штомпки, “теорію фігурацій” Н.Еліаса та ін.;

- *екзистенціальна соціологія*, серед прихильників якої П.Штомпка, Е.Тиріакьян, представники каліфорнійської школи (Дуглас, Джонсон, Котарба та ін.), бельгійський соціолог М.Болль де Баль та ін. [Мельников, 2011: с. 161–162];
- *теорія практик*, розроблювана Г.Шубертом, Ч.Кулі, Дж.Мідом, а також представлена у працях М.Гайдегера, Л.Вітгенштайна, М.Моса, Н.Еліаса, Г.Райла, М.Полані, М.Фуко, Ж.Дельоза, М. де Серто, Д.Скота, П.Бурдьє, А.Макінтайра, Л.Болтанскі, Л.Тевено, Б.Латура [Коваліско, 2010];
- *праксіологічні висновки інших соціологічних концепцій і теорій*, у тому числі вітчизняних.

Так, екзистенціальна соціологія наголошує важливість особистості (віднесена/возз'єднана людина, а не ізольована людина капіталістичних і соціалістичних суспільств) і актора (активна, залучена людина) [Мельников, 2012: с. 168]. Екзистенціальній соціології відповідають такі принципи: принцип динаміки первинних груп, принцип розуміючої соціології, акцент на якісних методах і діалектичний та діалогічний принципи.

Виникнення активістсько-діяльній методології, на думку В.Ядова, пов'язане і зі складністю сучасних соціальних процесів, і з неможливістю рефлексивної (гносеологічної) методології соціології в реалізації адекватного пізнавального потенціалу [Ядов, s. a.].

В.Ядов зазначає, що головний принцип, який розвивається в рамках діяльній-активістського типу методологічної орієнтації, походить від формули К.Маркса “про те, що люди, народжуючись за одних умов, своєю практичною діяльністю їх змінюють і змінюються самі”. Положення активістської соціології в Росії розвивають Т.Заславська, С.Кравченко, С.Лапіна, В.Ядов та ін. Прихильники зазначеного підходу у своїх працях основну увагу зосереджують на активності суб'єктів діяльності, здатних змінювати соціальні структури. В Україні інтерес до проблем діяльній-активістської методології реалізується у працях Л.Бевзенко, М.Лукашевича, В.Подшивалкіної, В.Судакова, Є.Суїменка, М.Туленкова.

Свій підхід до аналізу сучасних методологічних платформ соціології обґрунтовує С.Лапіна, котра, відстежуючи стратегію розвитку від класичної до неklasичної і постнеklasичної соціології, стверджує, що поява нових методологій у соціології пов'язана з актуалізацією “людинорозмірних об'єктів”. Особливий акцент у працях С.Лапіної зроблено на взаємодії і співвіднесеності суб'єкта й об'єкта пізнавального процесу, що завжди було наріжним каменем розвитку соціології як науки. Уводячи в науковий дискурс поняття “людинорозмірних об'єктів”, С.Лапіна надає їм особливої суб'єктності і включеності у процес пізнання в якості активного дійового елемента. “При цьому слід звернути увагу на те, що в будь-якій пізнавальній ситуації суб'єктність присутня не як ізольована індивідуальна сутність, а як особлива міжсуб'єктна взаємодія (між суб'єктом, що пізнає, і суб'єктом, включеним в об'єкт пізнання), що опосередковане складною системою соціальних зв'язків” [Лапіна, s. a.].

Аналіз авторських формулювань новизни і практичної значущості 36 докторських дисертацій із соціологічних наук (за каталогом авторефератів Наукової бібліотеки ім. В.І.Вернадського), захищених від 1999 до 2010 року в Україні, уможливив виявлення істотного праксіологічного потенціалу українського соціологічного теоретизування. Так, на наш погляд, із праксіологічних позицій розроблені: алгоритм створення соціальних технологій (М.Саппа, 1999), технології зв'язків організації зі споживачами, громадськістю, державними і місцевими органами влади та управління (Л.Хижняк, 1999), соціальні технології в управлінні освітою (О.Скідін, 2001), соціологічні методи кримінологічної експертизи (І.Рущенко, 2001), методики базових і рейтингових електоральних досліджень (О. Вишняк, 2001), метод імітаційного моделювання діяльнісно-поведінкових аспектів підприємництва (Ю.Пачковський, 2004), стратегії державного регулювання процесу класоутворення (О.Куценко, 2001), професіографічний аналіз управлінської діяльності (В.Бурега, 2003), основи політики підтримки різних форм символічної діяльності (В.Бурлачук, 2005), методи модифікації управлінських рішень на різних рівнях державного управління і громадянського самоврядування (Н.Соболева, 2005), інноваційні технології дозвілля (Н.Цимбалюк, 2005), напрями вдосконалення державної освітньої політики (Л.Сокурянська, 2007), модель інклюзивної освіти молоді з ФОС, модель віталістської соціальної політики (О.Дикова-Фаворська, 2009), критерії соціальної нормативності трудової поведінки (Д.Ядранський, 2010), методика емпіричного оцінювання соціальної стратифікації (Н.Коваліско, 2010), трирівнева модель оцінювання ефективності організаційної взаємодії в соціальному управлінні (М.Туленков, 2010).

Ці концепції й особливо практичні розробки є, на наш погляд, свідченням становлення праксіології як філософського метапідґрунтя сучасного соціологічного знання¹. Імперативом праксіології є усвідомлення діяльності як універсального способу модернізації соціальних систем і водночас методу пізнання.

Праксіологічні засади пізнання базуються на уявленні про те, що необхідно не тільки *досліджувати* (у гносеологічному та епістемологічному контексті), а й *змінювати* соціальну реальність (в онтологічному та праксіологічному контексті).

На наш погляд, підстави соціологічної дослідницької і практичної діяльності забезпечують реалізацію цих діяльностей на індивідуальному (мікро), соціальному (макро) і мезорівні (регіон, організація, кластери та інші соціальні агрегації). У рамках праксіології соціальним об'єктом виступає "Homo practicing in late-modernity", тобто людина, яка практикує за доби пізнього модерну, діє раціонально або спонтанно: обирає, купує, самоорганізується, споживає, проектує, організує тощо у просторі невизначеності, нелінійності, підвищеного ризику, обмеження ресурсів, неоднозначності технологій досягнення мети.

¹ Необхідно наголосити той факт, що показником неостаточної розробленості теорії праксіології є неоднозначність написання цієї дефініції ("праксеология" і "праксіология").

Мета діяльності соціолога з позицій праксіології — не лише в організації процесу взаємодії, а й у створенні багатоманітних проектів процесу взаємодії, що сприяють формуванню різноманітних підходів до аналізу цього процесу, прогнозування відповідних реакцій, вивчення учасників соціального процесу і можливості позитивного впливу на них.

Головним предметом діяльності соціолога із праксіологічних позицій, на нашу думку, може слугувати зміст впливу на соціальні процеси в суспільстві, а основним інструментом опанування соціальної реальності з позиції праксіології може виступати знання культурних інтенцій суспільства, його символів, його характерних реакцій на ту чи іншу історичну ситуацію, знання його історіософії, його соціальних преференцій, що вкладаються у перспективу його власного культурного існування. Ініціювання діяльності в такому суспільстві можливе лише в напрямі його внутрішніх потягів, на підставі вивчення і формування його перспективи як деякої цілісної царини культурного простору: релігії, ідеології, міфології, риторики політиків, аналітичних оглядів у мас-медіа, тематичної спрямованості стратегічних досліджень, змісту інституціональних і корпоративних планів і програм у сфері стратегічного планування.

Назагал соціологія, що виходить із праксіологічних позицій, вирізняється особливими цінностями, має специфічне призначення, своє уявлення про істину, особливі принципи, типи взаємодії з об'єктом і замовником дослідження, має власну логіку теоретизування й інші практики організації діяльності.

Так, праксіологія як загальна теорія організації, що включає реальну практику як базовий і вирішальний компонент, зобов'язує соціолога свідомо визначити свою ціннісну позицію в контексті всіх основних цінностей і пріоритетів — рівноваги, гармонії, успіху, ефективності, користі тощо. Отже, ціннісна установка стає іманентним принципом теорії, який і виступає необхідною умовою набуття соціотехнологічного знання про самовідтворювану реальність.

Соціологічні знання, здобуті на праксіологічних засадах, призначені для соціолога-практика, соціолога-технолога. Тому створювана для нього теорія має бути релевантною досвіду. Соціолог-практик — не просто зовнішній контролер адекватності, істинності й ефективності, він — невіддільний учасник пізнавальної і втілювальної діяльності.

Сучасне уявлення про істину має, безумовно, праксіологічну природу. Практиологія сприймає істину як динамічне утворення. Істина набуває характеристик конкретності і контекстуальності. Іншими словами, істина залежить від середовища існування об'єкта і предмета пізнання, від зв'язків, взаємодій і міри налагодженості мереж усередині середовища. Істина виникає в процесі практики і відтворюється нею, об'єкт пізнання задається через практику.

Таким чином, в істині фіксуються три аспекти: об'єктивний, ціннісний і праксіологічний. Практиологічний аспект істини демонструє включеність в істину моменту її зв'язку із практикою. Сам по собі цей момент як цінність, або корисність істини для практики входить у ціннісний її аспект, проте його можна виокремити як відносно самостійний.

Крім того, спираючись на праксіологічні принципи, соціолог є не єдиним суб'єктом пізнання; його клієнти виступають як цілком рівнозначні й незамінні партнери, тому творчий момент просування до істини тут передбачає створення діалогічного “сукупного суб'єкта” пізнання.

Із праксіологічних позицій відносини між суб'єктами та об'єктами діяльності являють собою соціальні практики, що мають динамічну структуру. Унаслідок цього таку соціальну практику можна описати як рольовий ансамбль. Причому слід констатувати існування балансу рольових функцій, включно зі стабілізаційними (охоронними) та розвивальними (руйнівними). Останні створюють надлишок варіантів виконання завдань, постійно перевіряють діяльність (практику) на ефективність і життєздатність.

Відповідно до праксіології, як правило, заохочується інтенсивний, унікальний і емоційний контакт між суб'єктом і об'єктом у їхніх партнерських взаємодіях. Контакти переростають із суб'єктно-об'єктних у суб'єктно-суб'єктні, що й визначає специфіку існування і функціонування людинорозмірних об'єктів. Так, якщо у природничонауковій пізнавальній ситуації контакт пов'язує суб'єкта і об'єкт вузьким “каналом”, то у праксіології — радше об'єднує їх, створює спільне “поле”, до якого включені учасники.

Загалом класична модель пізнання в соціології передбачала гносеологічну установку: соціолог — це суб'єкт, дистанційований від об'єкта, а не-класична соціологія — епістемологічну установку: соціолог, досліджуючи об'єкт, підпорядковується або своїм суб'єктивним мотивам вибору інструмента пізнання, або природі об'єкта, тоді як у постнекласичній моделі пізнання соціолог-практик використовує праксіологічну установку, котра передбачає неоднозначність у застосуванні теорій для пізнання об'єкта, зумовлює множину методик і технологій, використовуваних суб'єктом, а також наявність розкиду в технологіях можливих реалізацій пізнаваного об'єкта, в який органічно вмонтований активний, дійовий, наділений свідомістю і цілепокладанням суб'єкт.

Методологічна база праксіології дає можливість соціологам упроваджувати певні види діяльності.

1. Практикозорієнтовані соціологічні дослідження, що відрізняються від фундаментальних і емпіричних досліджень своєю прикладною спрямованістю, прагматичною орієнтацією. Переважно це діагностичні, проектні, оцінні, інноваційні дослідження. У межах таких досліджень особливу увагу приділяють пошуку та реалізації соціальних резервів виробництва, соціальній діагностиці і технологіям упровадження їх. За всі етапи даної діяльності відповідає соціолог.
2. Соціопроектно-конструкторська діяльність, головне призначення якої — розроблення і створення якісно нових чи цілеспрямована зміна наявних соціальних об'єктів і систем. У рамках цього напряму увагу головним чином приділяють соціальному проектуванню, прогнозуванню, розробленню соціальних технологій.
3. Соціоорганізаційно-технологічна діяльність, що охоплює процес реалізації соціальних проектів і технологій.

4. Консультативно-управлінська діяльність, що включає передусім управлінське консультування як спеціалізований різновид соціологічної діяльності.

Особливо треба відзначити той факт, що відповідальність за якість як дослідження, так і етапу розроблення й етапу впровадження несе соціолог, і це стосується таких нових напрямів і видів соціологічної діяльності, як:

- особистісне проектування (створення життєвої стратегії, профорієнтація, супровід особистісних криз і перепрограмування, соціалізація, соціальна реабілітація, соціальна адаптація, зокрема безробітних, осіб, що відбувають покарання у спеціалізованих установах, інвалідів, дітей-сиріт);
- рекрутмент — добір персоналу, організація рейтингового аналізу професійного рівня фахівців у різних організаціях, проведення кампаній цільового добору безробітних для служби зайнятості, проектування кар'єри і просування фахівців різноманітних професій;
- організаційне проектування (створення і трансформація організацій — інституціональних і корпоративних структур);
- консалтинг (експертна аналітика, стратегічне планування, оптимізація інституціональних і корпоративних оргструктур за умов реальної діяльності, інжиніринг корпоративного інституціонального управління, коригування стандартної оргструктури для забезпечення просування через неї специфічних проектів тощо);
- соціальна терапія міжособистісних і корпоративних відносин;
- відкрите лобіювання законів і виконавчих рішень, що передбачає організацію комунікації і відкритого просування того чи того проекту, формування громадської думки і системи мотивацій наявних груп впливу для подальшої підтримки легалізації лобійованих законів чи рішень;
- проектний менеджмент — створення проектів під певну соціальну мету і конкретне завдання, відкрите обговорення і просування цих проектів у інститутах масової комунікації (ІМК), запуск проекту у виконання і поточне управління в рамках наявного проекту (розрізняють корпоративний та інституціональний менеджмент, стратегічний та поточний менеджмент);
- іміджмейкінг — продукування смисло-образів і смисло-лінгвістичне конструювання цілих іміджевих кампаній, робота з інститутами масової комунікації (ІМК) (проектування кампаній для ІМК і просування через них заданих образів, розроблення рекламних кампаній у контексті створення і просування певного способу чи стилю життя, створення і просування нових стилів);
- виробництво й організація комунікації — інженерія інститутів масової комунікації (ІМК), включно з комп'ютеризацією й інтернетизацією, соціологічні дослідження, збирання й опрацювання інформації, вироблення новинної й аналітичної публічної інформації (журналістика) тощо [Бирюкова, 2001].

На наше глибоке переконання, новостворювана соціологічна практика очікує від теорії не пояснення якихось зовнішніх для практики сутностей, а керівництва до дії і засобів наукового розуміння своїх дій і потребує теорій, із яких можна не тільки щось брати, а надавати їм багатий живий матеріал. Деякі принципові особливості соціологічної практики, зокрема її цілісність, визначеність в часі, поліваріантність реалізацій і множинність проявів, а також її соціальна ефективність і соціальні наслідки від її реалізації диктують нові вимоги до соціологічних теорій.

Цілісність соціологічної практики виявляється передусім у неавтономності її окремих видів, у залежності їх один від одного, в унікальності і неповторності кожного з них. Крім того, для соціологічної практики характерними є множинність суб'єктів діяльності і багатоваріантність умов реалізації. Доводиться визнати, що сучасна практика зумовлена як минулим, коли сучасну реальність можна розглядати як результат дій попередніх поколінь, а не тільки як прояв законів і закономірностей (Тарасенко В., 2009; Сорока Ю., 2009; Подшивалкіна В., 2009), так і майбутнім — через мрії, задуми, плани, проекти. При цьому критерії оцінювання соціальної ефективності соціологічної практики пов'язані з конкретною історичною соціальною ситуацією і переосмислюються на кожному етапі розвитку. Крім того, важливо наголосити принципову неадитивність ефектів від соціологічної практики, оскільки безліч соціальних дій у сукупності формують наслідки, що не є простою сумою ефектів кожного з них.

Свідченнями динамічності розвитку вітчизняної соціології останніми десятиліттями у праксіологічному напрямі є створення нових спеціальних і галузевих соціологічних теорій, дискусії стосовно необхідності створення інтеграційної метатеорії, про методологічні підходи і практичну складову соціологічного знання, зростання інтересу до соціологічних розробок і впровадження їх у практику (політтехнології, PR-технології, управління персоналом тощо). Звідси, на наш погляд, виникає необхідність проведення кардинальної ревізії методологічної бази сучасної соціології. Актуальність упровадження праксіологічного підходу в соціологію зумовлена необхідністю вдосконалення форм, структури, методів організації діяльності різних соціальних об'єктів за доби пізнього модерну, коли критерієм "успішності" є доцільність дії, збереження динамічної рівноваги та гармонії.

Таким чином, точкою бифуркації активної полеміки в українському науковому дискурсі стає питання про філософські засади сучасного соціологічного теоретизування, які б не тільки давали змогу пояснювати складну реальність (гносеологічний підхід), а й допомагали використовувати і застосовувати ці знання на практиці (праксіологічний підхід). Основний імператив праксіології полягає в усвідомленні практики як базисного компонента теоретизування, в якому діяльність стає одночасно об'єктом і способом пізнання.

Джерела

Бакиров В. О настоящей социологии... [Электронный ресурс] / В. Бакиров. — Режим доступа : <http://www.day.kiev.ua/ru/article/podrobnosti/o-nastoyashchey-sociologii> (s.a.)

- Бевзенко Л.* Социальные интересы: объект и субъект исследования в контексте актуальной социокультурной ситуации / Л. Бевзенко // Социология: теория, методы, маркетинг. — 2011. — № 1. — С. 3–22.
- Бирюкова М.В.* Социальные технологии и проектирование: учеб. пособие / М.В. Бирюкова. — Х. : Нар.укр. акад., 2001. — 400 с.
- Василюк Ф.Е.* Методологический анализ в психологии / Василюк Ф.Е. — М. : МГППУ : Смысл, 2003. — 240 с.
- Вахштайн В.* Пост-постсоветская социология: конец первого акта / В. Вахштайн // Социология: теория, методы, маркетинг. — 2011. — № 2. — С. 59–77.
- Вевёрка М.* Чему служит социология? Почему социология является наукой? [Электронный ресурс] / М. Вевёрка // Выступление на открытии III Социологического конгресса. — Режим доступа : http://www.isras.ru/publications_bank/1225431449.pdf (s.a.)
- Головаха Е.* Субъективная надежность: теория и метод измерения (ИСН) / [Е. Головаха, А. Горбачик, Т. Любивая, Н. Панина, В. Серeda, К. Урсулeнко] // Социология: теория, методы, маркетинг. — 2008. — № 1. — С. 166–188.
- Здравомыслова Е.А.* XVII Всемирный конгресс международной социологической ассоциации : Впечатления участников [Электронный ресурс] / Е.А. Здравомыслова, Е.А. Иванова, В.И. Ильин. — Режим доступа : http://www.jourssa.ru/sites/all/files/volumes/2010_4/XVII%20Kongress_2010_4.pdf (s.a.)
- Ковалиско Н.* Теория практик, практики и исследование стратификационных порядков / Н. Ковалиско // Социология: теория, методы, маркетинг. — 2010. — № 2. — С. 49–63.
- Котарбинський Т.* Трактат про хорошу роботу / Котарбинський Т. — М. : Економіка, 1975. — 271 с.
- Лапина С.В.* Методологические особенности социологии в условиях формирования “общества знания” [Электронный ресурс] / В.С. Лапина // — Режим доступа : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Natural/vkhnu/Soc_dos/2010_889/Lapina.pdf (s.a.)
- Мельников А.* Экзистенциальный поворот в современной социологии / А. Мельников // Социология: теория, методы, маркетинг. — 2011. — № 2. — С. 160–176.
- Отрешко Н.* Картины социального мира: концепты общества и субъекта действия в социологической теории / Н. Отрешко // Социология: теория, методы, маркетинг. — 2009. — № 1. — С. 127–137.
- Отрешко Н.* Суб’єкт, метод пізнання, картина соціального світу в класичній, некласичній, постнекласичній соціології / Н. Отрешко // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. — 2009. — № 4. — С. 43–54.
- Погосян В.* Инвариантность общественного развития: методологические импликации / В. Погосян // Социология: теория, методы, маркетинг. — 2011. — № 1. — С. 23–37.
- Погребная В.* Современное состояние и проблемы развития социологии как предпосылка создания ее новых отраслевых направлений / В. Погребная // Социология: теория, методы, маркетинг. — 2010. — № 1. — С. 163–174.
- Подшивалкіна В.І.* До проблеми розвитку соціоінженерного підходу в соціології / В.І. Подшивалкіна // Методологічні, теоретичні та практичні проблеми сучасного суспільства : зб. наук. праць ; вип. 15. — Харків, 2009. — С. 88–95.
- Сорока Ю.* Отношение к прошлому / Ю. Сорока // Социология: теория, методы, маркетинг. — 2009. — № 2. — С. 47–67.
- Степин В.С.* Теоретическое знание / Степин В.С. — М. , 2000. — 744 с.
- Сусская О.* Социологическая наука между Сциллой и Харибдой современного меркантилизма и научного познания / О. Сусская // Социология: теория, методы, маркетинг. — 2011. — № 3. — С. 47–57.
- Тарасенко В.* Научный интеллект социологии / В. Тарасенко // Социология: теория, методы, маркетинг. — 2008. — № 1. — С. 33–49.

Тарасенко В. Ретроспективне пізнання в соціології: деякі гносеологічні та методологічні проблеми / В. Тарасенко // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. — 2009. — № 4. — С. 5–17.

Тарасенко В. Социологическая эпистемология: проблемы и возможности / В. Тарасенко, И. Майструк // Социология: теория, методы, маркетинг. — 2011. — № 4. — С. 162–176.

Ядов В.А. Современная теоретическая социология как концептуальная база исследования российских трансформаций [Электронный ресурс] : Курс лекций для системы постдипломного социологического образования. — Режим доступа : <http://worlddocuments.org/docs/index-1763.html> (s.a.)